

DISSERTATIONES

AZ EGYHÁZAK JOGALANYISÁGÁNAK
TÖRTÉNELMI ÖSSZEFÜGGÉSEI

CSIZINÉ SCHLOSSER ANNAMÁRIA
doktorjelölt (PPKE JÁK)

I. Bevezető gondolatok

A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény (Lvt.) hatálybalépésnek húsz éves jubileuma jó alkalom az egyházak állami jogi jogalanyiságára, jogi személyiségére vonatkozó történeti szempontú reflexióra. Az állami egyházjog a történetiség által nagymértékben meghatározott jogterület.¹ A társadalmilag jelentősebb egyházak zöme évszázadokban-évezredekben mérhető múltú szervezet. Bár a jogállami átmenet és az Lvt. teljes megújulást jelentett a vallásszabadság terén, az állam és az egyházak kapcsolatában, a közelebbi és a távolabbi történelemnek ma is jelentős hatása van. Ez a hatás, illetve a múlttal való szembenézés, vagy talán inkább a múltra vonatkozó társadalmi konszenzus hiánya a jogban nem ritkán vezet a szabályozás hiányosságára, ellentmondásosságára, ebből fakadóan a jogalkalmazás bizonytalanságára, amelyek közül jelen dolgozat bemutatni szándékozik néhányat.

II. A 'történelmi egyház' fogalmáról

Létező jogi fogalomról van szó, amennyiben több jogforrásunk használja azt: Az egyházak közül a 'történelmiakkal' kiemelt kapcsolatot létesít az állam – pl. részt vehetnek a Tábori Lelkészi Szolgálatban², testületekbe tagokat delegálhatnak³, döntéshozatal előtt konzultációt folytat velük az állam,⁴ szimbolikus jelleggel méltatják

¹ SCHANDA BALÁZS: *Magyar állami egyházjog*. Budapest: Szent István Társulat, 2003. 2. átdolg. kiad. 4.

² 61/1994. (IV. 20.) Korm. rendelet a Tábori Lelkészi Szolgálatról.

³ Pl. 21/1996. Korm. rendelet (II. 7.) a Zánkai Gyermek és Ifjúsági Centrum, Oktatási és Üdültetési Közhasznu Társaság Alapításáról 2. § (1), 2/1999. (IX. 24.), ISM rendelet a Gyermek és Ifjúsági Alapprogram és a Regionális Ifjúsági Irodák működéséről 7. § (1) j).

⁴ Pl. 1152/1998. (XII. 1.) Korm. határozat a Magyar Millenium megünneplésének irányelveiről, 1102/2006. (X. 30.) Korm. határozat az Új Magyarország Fejlesztési Terv elfogadásáról.

tevékenységüket⁵, egyes támogatásokat az egyházak közül csak ezek kaphatnak⁶ vagy egyes pályázatokon csak ezek vehetnek részt.⁷ Velük köt az állam megállapodásokat – erre, mint tényre utalt az AB⁸, illetve tábori lelkészségről szóló kormányrendelet preambuluma. A fogalmat gyakran használja a jogi irodalom, pl. a büntetőeljárás kommentár⁹ a Be. 81. § (1) bekezdés a) pontjához¹⁰ fűzött magyarázata, mely szerint a szabály csak a történelmi egyházakra vonatkozik.

Az AB értelmezésében a 'történelmi egyház' megjelölés „az egyházak létrejöttének valóságos hazai történetiségére utal”, és „önmagában nem diszkriminatív”.¹¹ Jellemző mindazonáltal, hogy törvény a fogalmat egyetleneszer sem használja, és tisztázatlan, hogy pontosan mely egyházak tartoznak ebbe a körbe. Általános megállapodást kötött a magyar állam a katolikus, református, evangélikus, zsidó, baptista egyházakkal, valamint a Budai Szerb Ortodox Egyházmegyével. De arra aligha lehet indokot találni, hogy éppen ezt a hat, vagy a Tábori Lelkészi, illetve Börtönlelkészi Szolgálatban¹² részt vevő négy egyházat tekintsük 'történelminek'. Ezek ugyanis nem alkotnak történeti szempontból egy kategóriát, nem azonosak pl. a korábbi bevett vagy a bevett és az elismert felekezetekkel. De még azt sem lehet mondani, hogy a történetileg jelentősebb felekezetek közül a napjainkban társadalmilag legnagyobb súlyú közösségekről volna szó. A jogbizonytalanság kiküszöbölésére vagy törvényben kellene rögzíteni, hogy mely közösségek tartoznak ebbe a körbe, vagy pedig mellőzni kéne a kategória használatát. Ennek hiányában a jogalkalmazó jelenleg bizonytalanságban van afelől, hogy melyik egyházakat kell értenie 'történelmieket' alatt.

Valószínűleg éppen a 'történelmi egyház' fogalma körüli bizonytalanság szülte a 'történelmi kiségyház' kifejezést. A megjelölés minden bizonnyal érintettől, pontosabban Almási Mihálytól, a Magyarországi Baptista Egyház volt elnökétől származik,¹³ és nyilvánvalóan az az igény hívta életre, hogy a baptistákat több mint száz éves hazai működésük és elismertségük dacára általában nem sorolják a 'történelmi egyházak' közé. Azóta a fogalmat az unitárius, metodista, adventista egyházak és a Magyar Iszlám Közösség is előszeretettel alkalmazza önmagára, és kezd teret nyerni az egyháztörténeti szakirodalomban is.¹⁴ A fogalom esetleges jogi használata persze további besorolási kérdéseket vetne fel.

⁵ 126/2008. (XII. 4.) OGY határozat a Nemzeti Tehetség Program elfogadásáról... 3.1.

⁶ Pl. 10/2001. (IV. 11.) GM utasítás – eljárási rend az Állami Támogatású Bérletprogram-előirányzat működtetésére.

⁷ Ld. pl. 2001. évi ISM pályázati felhívások.

⁸ 2/2006. (I. 30.) AB határozat.

⁹ JAKUCS TAMÁS (szerk.): *A büntetőeljárás törvény magyarázata*. Budapest: Complex Kiadó, 2003, 162–16.

¹⁰ „81. § (1) Nem hallgatható ki tanúként a) a lelkész, illetőleg az egyházi személy arról, amire a hivatásánál fogva titoktartási kötelezettsége áll fenn”.

¹¹ 970/B/1994. AB határozat.

¹² 13/2000. IMr. a Börtönlelkészi Szolgálatról.

¹³ A sajtóban rendszerint Semjén Zsoltnak tulajdonítják a kifejezést (aki 2001-ben vetette fel a történelmi egyház-történelmi kiségyház-egyház-egyéb vallási közösség négyes kategorizálás gondolatát), ám Almási már 1998-ban használta. ALMÁSI MIHÁLY: *Ezredfordulók*. Budapest: KIT Kft., 2001, 130.

¹⁴ Ld. pl. RAJKI ZOLTÁN: A magyarországi történelmi kiségyházak társadalmi és emberjogi helyzete az elmúlt 50 év során. *ATF Szemle*, 2002/2, 35–42.

III. Történeti áttekintés – az egyházak jogalanyiságának előzményei

Ami a hazai egyházak állami jogi jogalanyiságának kezdeteit illeti, a reformációt után Erdélyben az unitáriussal együtt a négy bevett vallás ('recepta religio') rendszere már az 1568-as tordai országgyűlést követően kialakult. A Magyar Királyságban a Habsburg uralkodók alatt a protestánsok a XVI–XVII. század folyamán lassanként nyerték csak el a vallásszabadságot¹⁵, az evangélikusok és reformátusok az 1791. évi XXVI. törvénycikkkel vívták ki az egyenjogúságot, a görög-keletiek pedig az ugyanezen évi XXVII. törvény alapján gyakorolhatták szabadon hitüket (a királyi Magyarországon bevett felekezetté váltak, Erdélyben ekkor még nem). A felekezetek jogi személyiségét a régi magyar jog elismerte. Frank Ignác pl. a jogi személyek között felsorolja az egyházakat és testületeiket (káptalanok, konventek) és a kánonjogi 'jámbor intézeteket'.¹⁶

Az 1848. évi XX. törvénycikk 2. §-a kimondta a vallásfelekezetek egyenlőségét, bevettnek minősítve már mind a fent említett öt felekezetet. Erdélyben az 1848. évi IX. törvénycikkkel vált a görög-keleti felekezet bevetté. Az 1849. évi IX. törvénycikk mondta ki a zsidók egyenjogúságát (akiknek jogait korábban már a 1840. évi XXIX. törvénycikk kiszélesítette), de a szabadságharc bukása után az izraeliták nem kerültek a bevett felekezetek közé, és az udvar a protestánsok jogainak korlátozására törekedett. A kiegyezés – bár a vallásszabadság kérdéseiben is fordulatot – a szabadságharcot megelőző időkhöz képest jelentős előrelépést nem jelentett. Az 1868. évi IX. törvénycikk a görög-keleti vallásuak ügyében elismerte az önálló szerb és román metropolitát, továbbá garantálta a görög-keleti vallás „se nem szerb, se nem román ajkú híveinek” autonóm jogait. A törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzosságáról szóló 1868. évi LIII. törvénycikk nagyrészt csak a vegyes házasságok, az abból származó gyermekek vallási hovatartozása, illetve az áttérések körüli vitás kérdésekről rendelkezett. A törvény preambuluma is az általános jogi szabályozás szükségességére utalt. Az állam és az egyház viszonyának újkori történetében külön fejezet a katolikus egyház autonómia iránti küzdelme, amely az államegyházi helyzet elvesztésével párhuzamosan bontakozott ki.

A hazai modern, polgári állami egyházjog története az 1894-95. évi egyházpolitikai törvényekkel kezdődik. Az 1895. évi XLIII. törvénycikk a felekezetek hármasságát teremtette meg az állami elismerés jogintézményének bevezetésével. A bevettek köre az izraelita felekezettel bővült. Az el nem ismert vallásokra a 'túrt felekezet' vagy a 'szekta' megjelölést alkalmazták, vallásgyakorlásuk az általános egyesülési és gyülekezési jog körébe tartozott, rendőrhatalósági ellenőrzés alatt álltak. A törvény kimondta a vallás és a vallásgyakorlás szabadságát, annak korlátját a törvényekben és a közérkölcseben jelölve meg.

A törvény alapján azonban több mint ötven évig csupán kétszer került sor a vallás elismerésére, 1905-ben a baptista felekezet¹⁷, 1916-ban az iszlám vallás¹⁸ esetében

¹⁵ Ennek főbb állomásait ld. uo.

¹⁶ Idézi: CSIZMADIA ANDOR: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966, 118.

¹⁷ 1905. évi 77 092. számú VKM körrendelet.

¹⁸ 1916. évi XVII. tc.

(bár más közösségek is törekedtek erre¹⁹). Ami tehát a gyakorlati következményeket illeti, Gergely Jenőt idézve: „az egyházpolitikai törvények két felekezetet: a katolikus és az izraelita életében hoztak lényeges változásokat, míg a többiek – a protestánsok, az ortodoxok és a szekták – működését alig érintették.”²⁰

A bevett felekezetek az államhoz fűződő szorosabb kapcsolatuk révén anyagi támogatásban részesültek, nem esett korlátozás alá ingatlanszerzési képességük, fegyelmi ügyben hozott határozataik végrehajtásához állami kényszerrel vehettek igénybe – az egyházi adó behajtásához a közigazgatást is –, képviseltethették magukat a főrendiházban. A katolikus egyház a korábbi államegyházi helyzetből visszamaradó többletjogokat élvezett, önállóságát azonban korlátozta a főkegyúri jog.

1919 után a magyar állam a nagy keresztény egyházakkal, elsősorban a katolikusokkal szoros kapcsolatra törekedett. Klebelsberg Kunó még 1923-ban javasolta a 'vallás egyesület' intézményesítését, amely elérhető szervezeti forma lehetett volna a kisebb vallási közösségek számára.²¹ 1939-ben a belügyminiszter a „honvédelem érdekeit veszélyeztető” szekták működését rendelettel tiltotta meg, ez alól csak a metodisták képeztek kivételt.²² A zsidók 1942-ben elveszítették bevett jogállásukat.²³ A kisegyházak érdekeik védelmére eleinte illegális, majd 1945 után államilag engedélyezett önszerveződést hoztak létre.²⁴ Fazekas Csaba utal arra is, hogy a politikai rendszer elengedhetetlen viszonyulása a kisegyházakhoz a Horthy-korszakban és a kommunizmus idején is hasonló tőről fakadt.²⁵

1946-ban hatálytalanították a vallásos gyülekezetek feloszlására vonatkozó 1939-es rendeletet.²⁶ Az 1947. évi XXXIII. törvény megszüntette mindazokat a különbségeket, amelyek a bevett és az elismert vallásfelekezetek jogállása között utóbbiak hátrányára fennálltak. A márciusi törvények után tehát második ízben mondta ki a magyar jog, hogy a vallásfelekezetek egyenjogúak. Az 1895. évi XLIII. törvénycikknek a törvényesen elismert vallásfelekezetté alakulás feltételeire vonatkozó 7., 8. és 18. §-a hatályban tartása folytán a továbbiakban a vallási közösségek két jogi kategó-

¹⁹ RAJKI I. M. 88.

²⁰ GERGELY JENŐ: Egyházpolitikai törvények a Magyarországon a polgári korban (1848–1948). In SZABOLCS OTTÓ (szerk.): *Állami és egyházi igazgatás Magyarországon a 19. és 20. században*. Budapest: ELTE BTK–MTT Tanári tagozata, 1996, 40–54.

²¹ FAZEKAS CSABA: A felekezetalapítás kérdése a két világháború közötti Magyarországon. In DÖBÖR ANDRÁS – KISS GÁBOR FERENC (szerk.): *Magyarország és Európa, 1919–1939*. Szeged, 2001. Belvedere kiadványtár, 14–49.

²² 1939. évi 363 500. sz. BM rendelet.

²³ 1942. évi. VIII. tc.

²⁴ 1944-ben jött létre a kisegyházak önszerveződése alapján a Szabadegyházak Szövetsége a baptisták, metodisták, adventisták, ókatolikusok, az Üdvhadsereg és a krisztushívő zsidók felekezetei, valamint a Keresztyn Testvérgyülekezetek részvételével, 1945-ben legálissá vált működésük, más közösségek is csatlakoztak. 1950-ben Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa néven szervezték át, amely 1989-ig működött és a tagegyházak számára az abban való részvétel nem egyszer mintegy pótolta az állami elismerést. Ld. KÖBEL SZILVIA: „*Oszd meg és uralkodj!*”: az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között. Budapest: Rejtjel, 2005, 28.

²⁵ FAZEKAS I. M. 50.

²⁶ 6260/1946. ME sz. Korm. rendelet.

riája, az elismert és az el nem ismert felekezet maradt. A már említett felekezeteken kívül a törvény hatálya még a metodistákra terjedt ki, akiknek egyházát ugyanebben az évben ismerték el.²⁷

A bevett kategória megszűnésével, és az állam és az egyház nyomatékos és 'ellenes' ²⁸ elválasztásával, az egyházak közjogi jogállása is megszűnt. A szovjet jog nem biztosított az egyházak számára jogi személyiséget,²⁹ a hazai modell igen,³⁰ de erről jogszabály nem rendelkezett. Annak igazolását, hogy az egyházak jogi személyiségét az állam elismerte, Köbel Szilvia a történelmi egyházakkal kötött megállapodásokban, illetve ami a polgári jogi személyiséget illeti, a joggyakorlatban látja.³¹

Ekkor azonban már folyamatban volt az egyházi vagyon kisajátítása, a katolikus egyesületek feloszlata is, amit a kiteljesedő egyházüldözés követett. A Kádár-korszakban az állam és az egyház viszonyát a jog helyett az állampárt politikája diktálta, a szabályozást a jogbizonytalanság, a szabályozás átláthatatlansága, hiányossága és kuszasága jellemezte.³² Az állam egyfelől erőteljesen korlátozta a vallásszabadságot, másfelől az 1951-ben felállított Állami Egyházügyi Hivatalon, valamint további igazgatási szervrendszeren keresztül is ellenőrizte, irányította az egyházakat, és fenntartotta magának a beleszólás jogát az egyházi tisztségek betöltésébe, mintegy 'főkegy-úri jogot' gyakorolva.

A rendszer a hetvenes években fokozatosan enyhülni kezdett az egyházpolitikát tekintve is, Az 1976-ban kihirdetett Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya a vallásszabadság garantálásával kapcsolatban kötelezettségeket rótt a magyar államra. Köbel Szilvia cikkében mutatja be,³³ hogy az 1957-ben elismert adventista,³⁴ majd a nazarénus (1977),³⁵ mormon (1988)³⁶ felekezetek és egy elszakadt metodista közösség (Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség – 1981)³⁷ esetében milyen politikai döntésekről volt szó. 1986-ban engedélyezték a Magyarok Nagyasszonya Társaság katolikus női szerzetesrendet.³⁸ 1988-ban elismerték a Magyar Iszlám Közösséget.³⁹ 1989-ben került sor a Hit Gyülekezete, a Krisna-hívők, a Jehova Tanúi, a buddhisták és nyolc további kis egyház⁴⁰ elismerésére (részben az ÁEH-ban, részben

²⁷ 120 000/1947. II. VKM. sz. rendelet.

²⁸ KÖBEL (2005) i. m. 157.

²⁹ Csizmadia Andor idézi az 1929. évi vallásügyi törvényt, ld. CSIZMADIA i. m. 115.

³⁰ SÁRI JÁNOS: *Alapjogok. Alkotmánytan II.* Budapest: Osiris, 2004, 131.

³¹ KÖBEL (2005) i. m. 27.

³² KÖBEL (2005) i. m. 21.

³³ KÖBEL SZILVIA: Vallásfelekezetek törvényes elismerése a Kádár-korszakban. *Jogtudományi Közön,y* 2001/6, 287–297.

³⁴ 157-166-1/ÁEH eln. sz. határozat.

³⁵ 1/1977. (III. 18.) ÁEH sz. határozat.

³⁶ 1/1988. (VI. 10.) ÁEH sz. határozat.

³⁷ 1/1981. (IX. 29.) ÁEH sz. határozat.

³⁸ 1/1986. (XII.3.) ÁEH. eln. sz. határozat.

³⁹ 1988. augusztus 15. ÁEH határozat. Ld. ÖBEL i.m. (2005) 198.

⁴⁰ Magyarországi Új Apostoli Egyház, Teljes Evangéliumi Keresztyén Közösség Mahanaim Gyülekezet, Magyarországi Karma-kagyüpa Közösség, Evagéliumi Szabad Eklézsia, Megújulás Imacsoport, Krisztus követői, Magyarországi Késői Eső Gyülekezet, Magyarországi Arany Rózsakereszt Vallásközössége Szellemi Iskolája. Az elismerő határozatok számát ld. KÖBEL (2005) i. m. 198–199.

már a művelődési minisztériumban). Ezzel az Lvt. hatályba lépésének idejére 25-re emelkedett az elismert felekezetek száma.

A rendszerváltás során az egyházi jogalanyiságot általában érintő első jogalkotási lépés az a szerzetesrendek működéséről szóló 1989. évi 17. tvr. volt, amellyel a szerzetesrendek visszanyerték jogi személyiségüket⁴¹. Az Lvt.-t még a pártállam idején megválasztott országgyűlés fogadta el 304 igen szavazattal, 11 tartózkodással és egy ellenszavazattal. 1990. január 24-én, február 12-én tették közzé. A törvénnyel, illetve az újrafogalmazott Alkotmánnyal – a magyar történelem folyamán első ízben – érvényesült az egyházalapítás joga és teljes körűvé vált a felekezetek egyenjogúsága.

A törvény hatálybalépését követően 1990. június 30-ig csaknem fél év állt rendelkezésre, hogy a művelődési miniszter az Lvt. 22. § értelmében megtegye a korábban elismert felekezetek és bejegyzett szerzetesrendek nyilvántartásba vételére vonatkozó előterjesztést, és ennek alapján a megyei bíróságok hivatalból nyilvántartásba vegyék azokat. Az érintett szervezetek száma nem volt nagy, így leginkább talán a belső egyházi szabályok megfelelő ismeretének hiányával, illetve részben az Lvt. rendelkezéseinek félreértésével magyarázhatók a bejegyzés hibái és hiányosságai, illetve hogy a nyilvántartások tartalma az egyházi jogi rendelkezésekkel nincs mindig teljes mértékben összhangban.⁴² A pontatlanságokra jellemző példa, hogy az Lvt. „az e törvény hatálybalépésekor törvényesen elismert egyházként” működő szervezetekről szól, amikor ilyen ’egyházak’ akkor nem is léteztek. A miniszter előterjesztése nem tartalmazta a bolgár és a szerb ortodox egyházakat, így azokat rövidebb idő után kérelemre vették nyilvántartásba (lásd később).

IV. Egyes egyházak jogalanyiségének történeti összefüggései

A továbbiakban lássuk néhány példát arra, hogy az egyházak jogalanyiségára hogyan hat ki a történelmi közelmúlt, elsősorban tehát milyen problémákat hagyott maga után a rendszerváltás és az Lvt. hatályba lépése, illetve az azt megelőző időszak.

1. A hazai protestáns egyházak határon átnyúló szervezeteinek jogalanyisága

A Kárpát-medencei magyar reformátusok évek óta hiába törekedtek a trianoni békeszerződés következtében szétszabdalt szervezetüknek határon átnyúló jogalanyiságot biztosítani. Az LB döntése értelmében a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinata egyházi szövetségként nem volt nyilvántartásba vehető, mivel annak nem

⁴¹ Ez ekkor engedélyezett és hivatalból nyilvántartásba vett katolikus rendek voltak: a Magyar Bencés Kongregáció, a Kegyes Tanítórend Magyar Tartománya, Szent Ferenc Rendjének Magyar Tartománya, a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek és a Magyar Nagyasszonya Társaság.

⁴² Bár a bíróságok vonatkozásában a megfelelő idő hiánya is magyarázatot adhat: a miniszter pl. a Magyar Katolikus Egyház esetében csak 1990. június 15-én kelt átiratában kérte a nyilvántartásba vételt, amelynek a bíróság egyébként már négy napon belül eleget is tett. Ld. KGD 1998.,75.

hazai egyházak voltak tagjai. A szervezet végül a Magyar Reformátusok Világszövetséghez hasonlóan egyesületi formában került bejegyzésre. 2004-ben létrejött a Kárpát-medencei Magyar Református Generális Konvent. A Konvent keretei között a magyar református tagegyházak/egyháztestek/országos egyházak⁴³, vagyis összességükben a „Magyar Református Egyház” számára közös alkotmánytervezetet dolgoztak ki, melyet közös zsinaton fogadtak el 2009-ben. A hatályos magyar jogban nincsen megfelelő jogi kategória határon átnyúló egyházi szervezetek számára, a Tanácskozó Zsinathoz hasonlóan a Konvent sem vehető nyilvántartásba ezért egyházak szövetségeként. Az új egyházalkotmány szerinti „Magyar Református Egyház” egyházként nem volna nyilvántartásba vehető, mert annak szervezeti egységei a „működés helye szerint állami nyilvántartásba vett országos egyházak.”⁴⁴ Az ilyen nemzetközi együttműködések jogalanyisága általában véve is problematikus, az egyes államok joga nem rendelkezhet külföldi jogi személyek jogalanyiságáról. (Egy az európai társasági jogi formákhoz hasonló jogi személy kategória egyházak számára az európai jogban még a beláthatatlanul távoli jövőbe vész.) Így azonban a Konvent és a határon átnyúló nemzeti egyház nem rendelkezik jogi személyiséggel. Ettől függetlenül az egyház közös alkotmánya, mint amelyet a Magyarországi Református Egyház is alaptörvényének tekint, véleményem szerint az egyház belső szabályának tekinthető, állami jogszabály egyházi szabályra történő utalása esetén alkalmazható.

A Kárpát-medencében és a világon máshol élő magyar anyanyelvű evangélikus (protestáns) egyházak, gyülekezetek, magyar anyanyelvű evangélikusok egyesítésére 2006-ban alakult a Magyar Evangélikus Konferencia, melyet társadalmi szervezetként vettek nyilvántartásba.⁴⁵

Hasonló határok feletti szervezet, a 'Magyar Unitárius Egyház' létrehozására törekszik kolozsvári székhellyel a Magyarországi Unitárius Egyház is.

Ezeknek a nemzeti egyházi szervezeteknek a helyzete annyiban speciális, hogy a magyar állami egyházjogban újdonságot jelent a jelentős egyházak állami jog szerint jogalanyisággal nem rendelkező szervezeti, illetve társadalmi szervezeti formában való működése. Ezek kezelése a jogalkalmazás számára minden bizonnyal kihívást fog jelenteni.⁴⁶

2. *A keresztyén ortodox egyházak*

A hazai ortodox keresztyénység szervezetenként rendkívül szétagolt, részint a nemzeti egyházak sokfélesége miatt, részben azért, mert az egyes nemzeti(ségi) egyházak sem minden esetben egységesen vannak nyilvántartásba véve. Az ortodox egyházszervezet

⁴³ Az anyaországán kívül a Romániai Református Egyház, a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház, a Kárpátaljai Református Egyház, a Szerbiai Református Keresztyén Egyház, a Horvátországi Református Egyház (csatlakozása folyamatban) és a Szlovéniai Református Keresztyén Egyház.

⁴⁴ Magyar Református Egyház alkotmánya 18. §.

⁴⁵ Föv.B. 60765/2006., 5.

⁴⁶ Pl. már pusztán az is, hogy a Magyar Református Egyházat ne tévesszék majd össze a Magyarországi Református Egyházzal, a Magyar Unitárius Egyházat a Magyarországi Református Egyházzal.

önálló, 'autokefál' helyi egyházakból tevődik össze, a hazai egyháztestek az illetékes külföldi patriarchátus joghatósága alá tartoznak.⁴⁷

Jelenleg a következő egyházak szerepelnek a nyilvántartásban:

– szerb:

1. Budai Szerb Ortodox Egyházmegye,⁴⁸

– román:

2. Magyarországi Román Ortodox Püspökség /Gyula/⁴⁹

– orosz (illetve görög eredetű, magyar):

3. Orosz Orthodox Egyház Magyar Egyházmegyeje (Moszkvai Patriarchátus),⁵⁰

– görög:

4. Konstantinápolyi Egyetemes Patriarchátus – Magyarországi Orthodox Exarchátus,⁵¹

5. Budapesti Görög Alapítású Magyar Orthodox Egyházközség,⁵²

– bolgár:

6. Magyarországi Bolgár Ortodox Egyház.⁵³

Az Lvt. hatálybalépésekor a Magyarországi Ortodox Egyházat és a román ortodox egyházmegyéjét vették hivatalból nyilvántartásba, mint elismert felekezeteket. A 2. világháború után is működött azonban a szerb egyházmegye és két bolgár egyházközség is, ezeket az egyházakat kérelemre jegyezték be 1991-ben.⁵⁴

A román egyházmegye korábban vikariátus volt, 1999 óta van saját püspöke.⁵⁵ A szerb egyházmegye püspöke 1990-ben tudta ténylegesen újra elfoglalni helyét.⁵⁶

A Magyarországi Ortodox Egyházhoz mint esperességhez tartoztak a görög eredetű, illetve magyar egyházközségek az oroszokkal együtt, 1949. óta a Moszkvai Patriarchátus joghatósága alatt. Már a 2. világháború előtt is voltak ugyanakkor arra – sikertelen – törekvések, hogy a görög egyházközségek a Konstantinápolyi Patriarchátushoz csatlakozhassanak.⁵⁷ Az egyház 1998-as szabályzatában felsorolt, jogi személyiségű egyházközségek: a budapesti magyar (Nagyboldogasszony), bu-

⁴⁷ Ld. BERKI FERIZ: Az ortodox kánonjog. In ANTALÓCZY PÉTER et al: *Felekezeti egyházjog*. Budapest: HVG-ORAC, 2004. (Átdolg., bőv. kiad.) 103–138., SZATHMÁRY BÉLA: *Magyar egyházjog*. Budapest: Századvég, 2004, 302. Egyikük sem tesz még említést a görög patriarchátus joghatóságáról, illetve az azzal kapcsolatos vitás kérdésekről.

⁴⁸ Pest Megyei Bíróság 61148/1991., 3s.

⁴⁹ Békés Megyei Bíróság 20543/1990., 8/I.

⁵⁰ Főv. B. 63354/1990., 16.

⁵¹ Főv. B. 61190/1995., 15.

⁵² Főv. B. 60280/2007., 3.

⁵³ Főv. B. 67585/1991., 53.

⁵⁴ A szocialista állam valójában csak a Magyar Ortodox Egyházat – illetve részben a román egyházmegyéjét – kezelte félként, az Egyházak Ökumenikus Tanácsának pl. egyedüli ortodox tagja volt.

⁵⁵ Ld. DUJMOV MILAN: A magyarországi ortodoxia 1945 után. In BALOGH MARGIT (szerk.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után*. Budapest: Kossuth, 2008, 343.; SZATHMÁRY (2004) i. m., 302. szerint tévesen vikariátus, vikáriussal az élén.

⁵⁶ Ld. DUJMOV i. m. 343.; SZATHMÁRY (2004) i. m. 302. szerint tévesen püspöki vikárius vezetése alatt.

⁵⁷ Ld. BERKI FERIZ: Magyar ortodoxok. In DONCSEV TOSO – SZÓKE LAJOS (szerk.) *A keleti kereszténység Magyarországon*. Budapest, Lucidus, 2007, 51–66.

dapesti orosz, a miskolci, nyíregyházi, szentesi és szegedi, az alapszabály felsorol továbbá gyöngyösi, kecskeméti, karcagi ingatlanokat. Az egyházmegyei rangra emelt,⁵⁸ új nevet kapott egyház 2000-ben kelt alapszabálya a szentesi egyházközséget már nem említi, a gyöngyösit viszont igen, és utal jogi személyiséggel nem rendelkező egyházközségekre is.

1995-ben került bejegyzésre a Konstantinápolyi Patriarchátus hazai exarchátusa, élén az ausztriai metropolitával. Szabályzata nem szól kifejezetten az egyházközségek jogi személyiségéről, illetve nem sorolja fel azokat tételesen, annak melléklete példálózva említi a beloianiszi egyházközséget. 1999-ben a bíróság tudomásul vette az egyház tájékoztatását arról, hogy a karcagi, kecskeméti, szentesi ortodox egyházközségek csatlakoztak hozzá. A bíróság nem vizsgálta meg, hogy ezek azonosak-e (legalább a Fővárosi Bíróságnál bejegyzett) más egyház szabályzata szerinti egyházközségekkel, és ha igen, van-e arra lehetőség, hogy ezek a görög egyházmegyéhez csatlakozzanak. Álláspontom szerint erről a bejelentést követően döntenet kellett volna. Az újabb orosz szabályzat már nem nevezi meg a három egyházközség közül egyiket sem, bár kánoni hovatartozásuk továbbra sem tisztázott.⁵⁹ A jogutódlás kérdése – tekintettel a jelentős ingatlanvagyonra – vitatott, illetve jogviták forrása.⁶⁰ 2000-ben a három egyházközség „jogi személyiségének, történelmi vagyoni jogi autonómiájának egyenkénti és teljes megőrzésével” közös parochiát alapított, ennek alapszabályában van az egyház bíróságnak csatolt okiratai közül az egyedüli (közvetett) utalás az egyházközségek jogi személyiségére.

2007-ben a budapesti görög alapítású egyházközséget önálló egyházként is nyilvántartásba vették. A görög exarchátus korábban (tévesen) kérelmezte ennek szervezeti egységként történő nyilvántartásba vételét is, de szabályzata továbbra sem nevezi az egyházközségek között. Ennek bejegyzésekor sem vizsgálta a bíróság az egyházközség viszonyát az orosz egyházmegyéhez. Az egyházközség a 2. világháború előtt létrejött Budapesti görög alapítású Görögkeleti Magyar Egyházközség jogutódának tartja magát.

1991-ben kérelemre vette nyilvántartásba a bíróság a Magyarországi Bolgár Ortodox egyházat. A kérelemben utaltak rá, hogy az egyház 1916-ra (a budapesti egyházközség megalapítása), illetve 1979-re (a budapesti székhelyű Nyugat-európai Bolgár Egyházmegye kánonjogi megalapítása) visszamenő jogelődökkel rendelkezik. Két, jogi személyiséggel nem rendelkező, budapesti és pécsi egyházközségből áll.⁶¹

A hazai keresztény ortodox egyházak és egyházközségeik jogalanyisága körül tehát jelenleg rendkívül sok a bizonytalanság. A viták ellenére az érintettek már többször kinyilvánították szándékukat a közeledésre. Az elképzelések között szerepel a

⁵⁸ BERKI (2007) i. m. 65.; SZATHMÁRY (2004) i.m. 302. szerint tévesen még esperesség.

⁵⁹ Moszkvától történő elszakadásuk és a görög patriarchátushoz történő csatlakozásuk kánoni érvényességét Berki Feriz és Dujmov Milán megkérdőjelezi.

⁶⁰ DUJMOV i. m. 345. Évekig tartó pereskedés folyt Budapest, Petőfi téri ingatlanok (Nagyboldogasszony székesegyház és lelkészlakás) tulajdonjoga iránt, amely a felperes görög fél pervesztésével zárult: a bíróság nem tartotta megállapíthatónak az exarchátus jogutódlását.

⁶¹ 2000 és 2006 között a felülvizsgálati szakaszt is többször megjárt jogviták zajlottak az egyházat vezető lelkész utódlása körül.

szervezeti egységesülés is, pl. egy autonóm magyarországi érsekség létrehozása útján,⁶² de ezek megvalósulása teljesen bizonytalan. 4

3. Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége⁶³

A magyarországi zsidóság legnagyobb, állam részéről partnernek tekintett szervezetének megnevezése némiképp félrevezető. A MAZSIHISZ ugyanis nem egyházak szövetségeként, hanem egyházként szerepel a Fővárosi Bíróság nyilvántartásában. Az egyházakra is alkalmazhatónak tűnik egyébként a társadalmi szervezetekre kidolgozott bírósági jogértelmezés, miszerint a szervezet elnevezésében szereplő 'szövetség' szó önmagában nem feltételezi, hogy alapítók szervezetek szövetségét kívánták volna létrehozni.⁶⁴ A név bejegyzésére egyébként már az Lvt. alapján került sor a – korábbi három önálló, kongresszusi–neológ, ortodox és statusquo ante hitközségi szervezet általi gyámkodás alatt történő egyesítésével – 1950-ben létrehozott – Magyar Izraeliták Országos Képviselő (MIOK) 1991-es átalakulása kapcsán.⁶⁵

A MAZSIHISZ taghitközségei egyfelől az alapszabály alapján kaphatnak jogi személyiséget. Az alapszabály azonban kifejezetten megengedi azt is, hogy a taghitközségek – amennyiben az Lvt.-ben foglalt önálló egyházalapítási feltételeknek megfelelnek – saját hatáskörükben döntsenek arról, hogy kéri-e bírósági bejegyeztetésüket az illetékes bíróságtól (10. §). Az alapszabály melléklete felsorolja a taghitközségeket, jelezve, hogy ezek közül melyik van önállóan egyházként is nyilvántartásba véve (ezek a budapesti – a Budapesti Izraelita Hitközséget 1990-ben hivatalból vették nyilvántartásba –, a debreceni, a kaposvári – az időközben kivált – keszthelyi és a Magyarországi Autonóm Orthodox Hitközség), ezáltal voltaképp 'kettős' jogi személyiséget teremtve. A MAZSIHISZ így voltaképp részben egyházként, részben egyházak szövetségeként működik, ami a gyakorlatban problémákhoz vezethet, illetve vezet, és elméleti alapon is kifogásolható.

Az elmúlt években egyre nagyobb számban kerültek bejegyzésre a MAZSIHISZ-től független zsidó hitközségek és egy hitközségi szövetség is: 2004-ben az EMIH Egyeséges Magyarországi Izraelita Hitközség (Statusquo Ante)⁶⁶, mely a nevében jelzett 1950 előtti irányzat folytatójának tekinti magát. Ugyanebben az évben jött létre a Szim Salom Progresszív Zsidó Hitközség⁶⁷, 2006-ban a Debreceni és Dunamenti Zsidó Hitközségek Szövetsége⁶⁸, 2007-ben pedig a Bét Orim Reform Zsidó Hitközség⁶⁹. Ennek következtében kérdésessé válhat, hogy a MAZSIHISZ mennyiben tekinthető még a

⁶² DUJMOV i. m. 346.

⁶³ Főv. B. 63365/1990., 26

⁶⁴ LB Kny.VI.37.568/2001/3 Idézi: LOMNICZI ZOLTÁN: *Egyesületek*. Budapest: HVG-ORAC, 2006/2. Hatalyosított, bőv. kiad. 167–170.

⁶⁵ SZATHMÁRY BÉLA: *A zsidó jog alapjai*. Budapest: Századvég- LUX, 2003, 110.

⁶⁶ Pest Megyei Bíróság 60298/2004., 12/1.

⁶⁷ Főv. B. 60975/2004., 11.

⁶⁸ Hajdú-Bihar Megyei Bíróság 60175/2006., 9

⁶⁹ Főv. B. 60953/2007., 2.

zsidó vallásúak kizárólagos hazai képviselőjének. Mindenesetre az a megállapítás, hogy a MAZSIHISZ lenne „a zsidóság állam által elismert egyháza”⁷⁰ már aligha tartható.

4. Az iszlám

Az iszlám hazánkban 1916 óta törvénnyel ’elismert vallás’, s mint ilyen, a hazai jogban egyedülálló. Iszlám ’hitközség’ – a tulajdonképpeni vallásfelekezet – a törvény alapján, az abban foglalt eltérésekkel volt megalakítható, a legfontosabb eltérés a többi felekezeti egyházközséghez képest az volt, hogy a szabályzat jóváhagyásakor a hitelveket már nem kellett bemutatni. Az iszlám vallás gyakorlása a „fennálló törvények korlátain belül a törvényesen elismert vallást megillető jogvédelemben részesült.” Az iszlám tényleges társadalmi jelentősége kezdettől fogva csekély volt. 1931-ben Budapesten alakult egy vallásközség,⁷¹ mely azonban még a második világháború előtt megszűnt.⁷² Álláspontom szerint egyébként a vallásközség jogi értelemben valószínűleg nem is jött létre, mert a korabeli források alapján úgy tűnik, a szabályzat minisztériumi jóváhagyására végül is nem került sor.⁷³ Az ’elismert vallás’ kategória lényegében jogi tartalom nélküli maradt.

Az iszlám közösség újjászervezése már a rendszerváltást megelőzően megkezdődött, 1988-ban került sor a Magyar Iszlám Közösség⁷⁴ nevű vallásfelekezet elismerésére.⁷⁵ A közösséghez alapvetően magyar származású, magyar állampolgárságú hívők tartoznak. A mohamedán vallásúak hazai száma a becslések szerint növekszik (pontos adatok nincsenek), az utóbbi években több más muszlim közösséget is nyilvántartásba vettek, ezek inkább a külföldiek, illetve külföldiek magyar származású családtagjaik vallásgyakorlását szolgálják.⁷⁶ Nagyszámú iszlám alapítvány és egyesület működik, ezek közül több istentiszteleti helyet is fenntart.⁷⁷

⁷⁰ SZATHMÁRY (2003) i. m. 445., BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár*. Budapest: MTA, 1996, 898. Megjegyzendő, hogy az „állam által elismert egyház” kategória fogalmilag sem pontos, mivel elismerés hatályos jogunkban nincs.

⁷¹ Szabályzata szerint „Gül Babáról elnevezett független magyar autonóm vallásközség vagy a Gül Babáról elnevezett budai független magyar autonóm iszlám vallásközség” Ld. MEDRICZKY ANDOR: A budapesti magyar mohamedán egyházközség megalakulásának jogi előzményei. *Városi Szemle*, 1934/1, 101–124.

⁷² KÖBEL (2005) i. m. 27., 79. lábjegyzet.

⁷³ Ld. Medriczky-hagyaték. Budapest Fővárosi Önkormányzat Levéltára, XIV. 24., 52., 55. (1935), idézi UDVARVÖLGYI ZSOLT: *A magyar iszlám vallásszociológiája* (szakdolgozat). ELTE, Szociológiai Intézet, 1998., <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/udvarvolgyi1.html> 37.

⁷⁴ A Fővárosi Bíróságon 63352/1990., 34. számon bejegyezve.

⁷⁵ Véleményem szerint Köbel Szilviával ellentétben nem „az iszlám vallást ... nyilvánították ismét törvényesen elismert vallásfelekezetté”, mert az iszlám vallás elismertsége az 1916. évi XVII. tc. alapján, tartalom nélkül ugyan, de mindvégig fennmaradt, hanem a Magyar Iszlám Közösséget ismerték el vallásfelekezettként, jogalanyiságot biztosítva számára.

⁷⁶ Magyarországi Muszlimok Egyháza (2000 óta, székhelye: Budapest, nyilvántartásba vételi határozat száma: Főv. B. 60667/2000., 13.), Iszlám Egyház (2003 óta, Budapest, Főv. B. 60083/2003., 3.), Magyar Siíta és Szunnita Iszlám Egyház (2006 óta, Tatabánya Komárom–Esztergom Megyei Bíróság 60002/2006., 1.).

⁷⁷ KISS ENIKÓ – ANWAR AIMEN – CSISZÁR ANITA: *Az iszlám Magyarországon és a Közel-Keleten*. Budapest: MTA, 2002. 6f.

A Magyar Iszlám Közösség, bár igényt tart a 'történelmi' jelzőre,⁷⁸ nyilvánvalóan nem tekinthető a 2. világháború előtti vallásköztség jogutódának. Az 'iszlám vallás' korai elismerése dacára iszlám vallásfelekezet, egyház hazai jogalanyiségének kezdő dátuma 1988.

V. Történetiség, jogfolytonosság, és az egyházi jog forrása

Az itt tárgyalt egyházak közül, amint azt láttuk, több semmiképp sem tekinthető 'történelminek', még ha az adott valláshoz már az Lvt. Hatályba lépése előtt is tartozott elismert felekezet. Amint említettem, történelmi egyháznak tekinti magát az 1947. és az Lvt. hatályba lépése előtt elismertek közül a Magyar Iszlám Közösség, de a metodista és az adventista egyházak is. Az 1990 után kérelemre bejegyzettek közül a szerb, bolgár, a két görög ortodox egyház és a Statusqou Ante hitköztség is igényt formál (az 1990 előtti, illetve) a 2. világháború előtt időkre visszavezethető jogfolytonossága elismerésére. A jogfolytonosság-jogutódlás kérdésének több esetben nagyon komoly anyagi következményei is lehetnek. Az e körül kialakult jogvitában született ítéletek a jogfolytonosság el nem ismerése irányába mutatnak, de a körülmények nyilvánvalóan minden egyes egyház esetében eltérőek, és egyedileg megítélendők. Véleményem szerint jelentősége lehet itt az Lvt. hatályba lépése és a nyilvántartásba vételi kérelem benyújtása között eltelt időnek is: azok a közösségek, amelyek csupán évekkel a jogállami átmenet után kérték bejegyzésüket, aligha tarthatnak jogosan igényt arra, hogy 1947 előtti felekezetek jogutódainak tekintsék őket.

A jogfolytonosság kapcsán megfogalmazódik a kérdés, hogy a szocialista pártállam időszaka hogyan vehető figyelembe. Bár a rendszerváltás az általános jogfolytonosság jegyében zajlott le, ez az egyházak jogalanyiséga tekintetében igencsak ellentmondásos következményekkel járt. Amint azt az itt ismertetett példákban is láttuk, egyes vallásfelekezetek, felekezeti szervezetek elismertséget élveztek a kommunista diktatúra hatalomra jutása előtt, azt követően azonban ezt számukra nem biztosították. Számos kisebb felekezet pedig a vallásszabadság korlátozására, egyházak elnyomására létrehozott állami apparátus döntésével nyert elismertséget, gyakran önkényes politikai szempontok alapján.⁷⁹ Az Lvt. az 1990-es állapotot rögzítette, szélesre tárva a kaput a jogalanyiség kérelemre történő megszerzése előtt, ezzel rövid úton megkerülve a jogfolytonosság kérdésének jogállami dilemmáit. Csupán egyszer történt egy partikuláris és rövidéletű jogalkotási kísérlet konklúzió levonására, amikor az egyházak hitéleti és közcélú tevékenységnek anyagi feltételeiről szóló 1997. évi CXXIV. törvény 2001. január 1. és 2003. január 1. között hatályos szövege szerint az adományok utáni adókedvezmény igénybevételére jogosító idő (minimum 30 év elismert egyházként, vallásfelekezetként) számításánál az 1948. január 1. és 1990. május 2. közötti időszakot figyelmen kívül kellett hagyni (2. § (3) bekezdés c) pont).

Célszerűbb lett volna már az Lvt. elfogadása idején általánosságban rendezni a jogfolytonosság kérdését, melyre véleményem szerint az 1947/48-as alapokra történő

⁷⁸ <http://magyariszlam.hu/news.html>

⁷⁹ Ld. KÖBEL (2001), (2005) i. m.

visszatérés lett volna a helyes megoldás. Természetesen azzal, hogy tisztázni kellett volna a pártállam idején ténylegesen nem vagy csak korlátozottan működő felekezetek, valamint az azóta elismert felekezetek jogalanyiségével kapcsolatban felmerülő kérdéseket. Húsz évvel a rendszerváltozás után már megkésett volna az erre vonatkozó átfogó szabályozás, ezért az egyes felekezetek jogfolytonosságát a továbbiakban is már csak egyedileg lehet megítélni.

Az egyház történetiségével, 1990 előtti időkre visszavezethető folytonosságával összefügg az alkalmazandó jog figyelembe vehető forrásának kérdése is. Az egyházak az Lvt. értelmében alapszabályukban rendelkezhetnek szervezeti egységeik jogi személyiségéről, a „történelmi” egyházak közül azoknak, amelyek bevett felekezetek voltak, ilyen többnyire nincs, belső joguk az irányadó. Az itt részletesen nem tárgyalt felekezeteknek is be kellett nyújtaniuk alapszabályukat az elismeréshez (szervezeti szabályzatukat), s ezeket a hivatalbóli bejegyzéskor 1990-ben a bíróságok általában be is kérték. Az Lvt. kifejezetten nem rendelkezik a hatályba lépése előtt jóváhagyott egyházi szabályzatok érvényéről, viszont általában utal az egyházi alapszabályra, ezalatt tehát véleményem szerint érteni kell valamennyi, 1990 előtt államilag elismert, jóváhagyott egyházi szabályzatot, illetve ezek ezt követő módosításait. Az alkalmazandó egyházi jog forrása tehát történetileg három típusba sorolható:

1. a korábbi bevett felekezetek belső joga (kánonok, egyházi törvények, szabályzatok stb.),
2. az 1990 előtt elismert felekezetek szervezeti szabályzatai, illetve az ezek helyébe lépő szabályozás,
3. az 1990-től kérelemre nyilvántartásba vett egyházak alapszabályai.

Felmerülhet azonban a kérdés, hogy az alapszabályon, szabályzaton túlmenően mely egyházaknál vehető figyelembe egyéb belső jogforrás, vagyis például a 2. és 3. csoportba tartozó egyházaknak figyelembe vehető-e a szabályzatokon túlmenő egyéb belső joga. Ahhoz nem férhet kétség, hogy például a Magyar Katolikus Egyház esetében alkalmazandó a Kánoni Kódex. De alkalmazni lehetne-e az ortodoxokra a szerb, a román, az orosz, a görög, a bolgár kánonokat, az izraelita egyházakra a zsidó jogot, a muszlim közösségekre – legalábbis elvi szinten – az iszlám jogot⁸⁰? Akkor is nagyon bonyolult a helyzet, ha a határvonalat a történelmi bevett felekezetek és a többi egyház között kívánjuk meghúzni, mert ehhez dönteni kell voltaképp arról is, hogy az adott egyház tekinthető-e valamelyik bevett felekezet jogutódjának. Arra, hogy ez a kérdés nem pusztán elméleti, egy konkrét példa: jogi személyek-e például a Konstantinápolyi Exarchátushoz tartozó egyházközösségek, ha e tekintetben az alapszabály nem egyértelmű, illetve figyelembe lehet-e venni ennek eldöntéséhez a görög ortodox kánoni szabályokat?

Egyszerűbb és az egyházak egyenjogúságának is jobban megfelelő megoldás az volna, ha a törvény figyelembe vehető egyházi szabálynak, belső jognak azt tekintené, amit az egyház a bírósággal közölt. A gyakorlat is ebbe az irányba megy, hiszen a

⁸⁰ Már ha az egyházi szervezetre vonatkozóan volnának belső előírások. Ilyenek azonban az iszlám jog jellegéből fakadóan aligha vannak. Ld. JANY JÁNOS: *Klasszikus iszlám jog. Egy jogi kultúra természetrajza*. Budapest: Gondolat, 2006, 17f., az iszlám közjog fogalmáról.

bíróságok az egyházak nyilatkozataira támaszkodnak, ezek a közlések azonban, amint azt láthattuk, gyakran hiányosak, utólagosak, egymásnak ellentmondóak, és harmadik személyek által korlátozottan megismerhetőek. Véleményem szerint célszerű volna ezért előírni, hogy az egyházak közöljék a bíróságokkal alkalmazandó belső szabályikat (nyilvántartásba vételkor, a szabály megalkotásakor vagy módosításakor), illetve ezek csak annyiban legyenek figyelembe vehetőek, amennyiben azokat a bírósággal közölték.